

O herečke,

KTORÁ STRATILA SVOJU VLASŤ

Slavenka Drakulić

Herečka A. vo vojne stratila svoju vlasť. Sedím na stoličke oproti nej a nemôžem sa ubrániť dojmu, že odvtedy, čo som ju naposledy videla, akosi jej je menej, je akoby útlejšia. A celkom iná ako na filmovom plátne. To sa človeku s filmovými hviezdami zrejme často stáva, ťažko ich spoznať, lebo v skutočnosti sa »na seba« sotva ponášajú. Pred rokom som ju videla v Záhrebe na premiére jej filmu, ešte nebola vojna, ľudia oslavovali novú vládu, ulice boli čisté, čerstvo natreté fasády žltasto svietili, otvárali sa nové obchody, budúcnosť sa javila ako šlaháčková torta s ružovučkou cukrovou polevou. A žiarila, ľudia prichádzali k nej, bozkávali ju na líca. Smiala sa. Vyzerala šťastná. V ten večer vo foyer kina *Balkan* boli všetci jej priateľmi. Potom... Útoky na ňu sa začali, keď novinári v bulletinu *Belehradského medzinárodného festivalu BITEF* zbadali jej desaťriadkové vyhlásenie. Divadlá z Chorvátska bojkotovali festival v Belehrade, ktorý medzitým prestal byť hlavným mestom spoločného štátu Juhoslávia a stal sa hlavným mestom nepriateľského štátu Srbsko. A bola jedinou záhrebskou herečkou, ktorá na tomto festivale vystupovala – v Corneillovej *Iluzii divadla*. Vedela, že je jediná, ale verila, že to šialenstvo sa umenia netýka, že umenie si aj vo vojne môže zachovať slobodu. Vo festivalovom bulletinu vysvetlila, že toto predstavenie hrá, aby nestratila všetku vieru v možnosť spolupráce, aby si zachovala aspoň kúsok nádeje. »Nehrať toto predstavenie by znamenalo podpísať vlastnú kapituláciu,« povedala vtedy, koncom septembra 1991. Už niekoľko mesiacov bola vojna, Osijek denne bombardovali, bojovalo sa vo Vukovare, federálna armáda zaútočila na Dubrovnik. Nemohlo sa už cestovať po autostráde zo Záhrebu do Belehradu, železničná doprava, ktorou cesta z jedného mesta do druhého trvala štyri hodiny, bola prerušená. Po tejto trati pravidelne premávali vlaky dokonca ešte aj za druhej sveto-

vej vojny, ale od leta tade neprešiel ani jeden vlak. Pošta ešte fungovala, listy chodili, ale telefonovať, nie, telefonovať sa nedalo už na jeseň. Posledných päť rokov A. žila v obidvoch mestách, bola členkou *Chorvátskeho národného divadla v Záhrebe*, ale keďže jej muž pracoval v Belehrade, časť svojho času trávila tam, pričom niekedy hrala v televízii alebo hosťovala v divadle. Bolo to namáhavé, ale nič tomu nestálo v ceste, dalo sa to. Cestovala hore-dolu, ešte aj keď vypukla vojna, akoby sa obzvlášť bola usilovala, aby sa neprerušili všetky spojenia medzi oboma štátmi, čo rozdeľovali jej život na dve polovice. Chorvátske noviny uverejnili jej vyhlásenie. Zúrila vojna, ľudia sa už začali zatvrdzovať. Za útokov, natisnutí v pivniciach, začali byť zlí, jedovatí najmä voči tým, čo v tomto okamihu nezdieľali ich osud. Mor zradu už predtým rozožieral mesto; v okamihoch smrteľného ohrozenia, keď sirény osemnásťkrát denne zavýjali na poplach, aj náhodná neprítomnosť kohosi znamenala útek, ak nie dokonca zradu. Strach zrušil právo slobodne sa rozhodovať, zrušil aj tú trošku tolerancie, ktorá vo veľkomeste vládne ešte aj za vojny. Stratila sa, zmizla, rozplynula sa. Jedno za druhým začali sa objavovať verejné vyhlásenia proti A. Ako prvá na ňu zaútočila istá novinárka. Napísala, že zatiaľ čo v Chorvátsku ľudia umierajú, A. na belehradskom letisku otrča poprsie. Potom prišlo k pravému honu na čarodejnice. V tlači. V televízii. V kuloároch. Možno najviac jej dodalo obvinenie, že je kolaborantka, ženský Mefisto, Gustáv Gründgens, ktorý za nacistov ďalej vystupoval na scéne. Cez noc sa A. stala nepriateľom, kolegovia a priatelia sa od nej verejne dištancovali. Keby bola mlčala, alebo keby sa bola vrátila do Záhrebu, všetko by bolo dopadlo inak. Nesedela by vo veku 35 rokov v New Yorku bez práce, bez všetkého, pretože sa vedome a úmyselne, na vrchole kariéry, zriekla svojho povolania.

Má drobnú trojhrannú tvár lemovanú dlhými vlasmi. Okrem tváre a rúk nevidno z nej nič, všetko je skryté za širokým čiernym pulóvrcom a dlhými nohaviciami. Keď hovorí, žiarivými očami priam hlce partnera a obostiera ho svojím hrdelným nosovým hlasom. V tomto luxusnom newyorskom byte na Upper East Side, kam nedoliehajú žiadne zvuky z ulice a kam sa ani ona, ani ja nehodíme, A. pôsobí nervózne a neisto. Sedí vzpriamená na kraji stoličky, neuvoľňuje sa. Je tu už dva týždne a každých pár dní sa sťahuje do iného bytu, k iným priateľom, známym, známym známym... Ona a V., jej muž, prišli sem rovno z Belehradu; v Záhrebe sa nezastavili ani len na to, aby si pobrali zimné oblečenie. Niekoľko priatelia im preniesli doklady a zopár kufrov do Viedne, a s tými sa vydali na cestu – akoby sa zbavovali ťarchy vlastnej záhrebskej minulosti. Akoby také čosi vôbec bolo možné. Po tom všetkom nemohla ísť do Záhrebu. Hovorí mi, že sa bála o svoj život, a po tom, čo sa to celé začalo, ani v Belehrade skoro nevychádzala na ulicu, a tej sivej beznádeje, čo ju opantala, sa nevie zbaviť ani tu. Teraz je polovica decembra a A. sa ma pýta, kde by si mohla kúpiť kabát, čo nie je veľmi drahý. Vymenujem jej zopár obchodov vo Village, ale v duchu sa akosi ešte stále neviem preniesť cez skutočnosť, že je to ona, že sedíme spolu v New Yorku a nie v Záhrebe. Nevie, čo presne sa odohralo v období od jej vyhlásenia po jej odchod. Rozpráva mi o listoch, anonymných telefonátoch, urážkach. Hovorí v krátkych vzrušených vetách, zadrhne sa uprostred myšlienky a začne znova od začiatku. Rozhodli pravdepodobne telefonáty. Nielen že sa jej »iba« vyhrážali ako »četníckej kurve«, ale detailne jej opisovali, ako ju umučia na smrť, aké časti tela jej odrežú. Slovo »zaklať« patrilo medzi tie miernejšie. Vraj už keď to počúvala, mala pocit, akoby umierala, a to nepočula všetko. V. nedovolil, aby si všet-

ko vypočula. Odkazovač bol plný takýchto telefonátov. Z *Chorvátskeho národného divadla* jej doručili výpoveď. Podpísal ju riaditeľ, herec, vojnová sirota, Srb z Kozary, o ktorom sa rozpráva, že v minulej vojne mu ustašovci vyvraždili celú rodinu. A tomu spočiatku nemohla uveriť. Potom nemohla k tomu všetkému mlčať. Napísala *Odpoveď spoluobčanom* a odcestovala. Teraz tvrdí, že navždy, ale nie som si istá, či jej mám veriť, lebo navždy odcestovať z krajiny, v ktorej človek prežil celý svoj život, je čosi ako ortiel smrti, alebo aspoň amputácia.

»Touto cestou by som sa chcela poďakovať svojim spoluobčanom, čo sa bez zábran pridali k tejto malej, náhodnej a podľa všetkého nie veľmi významnej štuavej kampani proti mne. Aj keď to bolo iba náhodou, len tak, zmení to a poznačí celý môj život, čo popri každodennom umieraní, pustošení a hrozných zločinoch, ktoré sprevádzajú náš život, je, samozrejme, celkom zanedbateľné,« začína A. svoj list, obranu i obžalobu zároveň, list, ktorý predznamenáva jej cestu do vyhnanstva. »Keď som počúvala odkazovač, keď som počula nepochopiteľný počet nepredstaviteľne ohavných oznámení svojich spoluobčanov, túžila som aspoň po jedinom odkaze priateľa. Alebo možno ani nie priateľa. Obyčajného známeho. Kolegu. Ale takého odkazu nebolo. Ani jeden jediný známy hlas, ani jeden jediný priateľ – človek sa spytuje sám seba, či je to možné. A napriek tomu vďaka. Aj tým ušľachtilým rododubom, čo mi láskyplne sľubujú masaker na srbský spôsob, aj kolegom, priateľom a známym, ktorí mi svojim mlčaním dali na známosť, že s nimi už nemôžem rátať. Ďakujem aj kolegom z divadla, s ktorými som hrávala Držica, Molièra, Turgeneva, Shawa. Vďaka za ich mlčanie, vďaka im za to, že sa môj list pri príležitosti predstavenia na BITEF-e, aj keď s ním nesúhlasili, neusilovali aspoň pochopiť, list, v ktorom som sa pokúšala vysvetliť, že účinkovanie v onom predstavení bola z mojej strany obrana nášho spoločného povolania, ktoré sa nemôže a nesmie stať prísluhovačom politickej alebo nacionálnej idey, nemožno a neslobodno ho vtesnať do úzkeho politického a nacionálneho rámca, lebo to jednoducho protirečí jeho podstate, šlo mi o obranu povolania, ktoré aj v najťažších okamihoch, v období najhorších ľudských vzťahov má upevňovať vzťahy medzi ľuďmi a budovať medzi nimi mosty... Vo svojom mozgu nemôžem súhlasiť s vojnou ako s jediným riešením, nemôžem sa prinútiť nenávidieť, nemôžem veriť, že zbrane, zabíjanie, pomsta a vršenie zla niečo vyriešia. Nie je každé jedno individuálne úro vojne vlastne spolupáchateľstvom na jej zločinoch, jej akceptovanie v čo len najmenšom, spolupivina, spoluzodpovednosť za vojnu?«

Bolo to začiatkom novembra, v jedno pon-

delkové popoludnie, keď *Danas*, záhrebský týždenník, na dvoch stranách uverejnil jej list. Padal mokrý sneh. Ešte na ulici som otvorila noviny, pustila som sa do čítania a vnímala som váhu jej slov, akoby práve teraz vyhlasovali ortiel nado mnou. Pamätám sa, ako som čítala jej slová, pamätám sa na to dlhé ticho, ktoré ma odrazu obklopilo uprostred mesta, a na tupý zvuk dažďových kvapiek, ktoré dopadali na papier. »Je strašne smutné musieť čosi vysvetlovať, ale zločin sa nekonal. Je len zúfalstvo, muky a hrôza. Nemám už nijakú možnosť rozhodnúť sa. O všetkom rozhodli iní. Uzriesli sa, že musím mlčať, vzdať sa, zmiznúť, odobrali mi právo robiť svoju prácu tak, ako si myslím, že ju mám robiť, odobrali mi právo prísť domov, do môjho mesta, odobrali mi právo vrátiť sa jedného dňa do môjho divadla a hrať svoje predstavenia... Možno hrôzami vojny ospravedlniť všetky drobné mrzutosti, čo spôsobujeme svojim blízkym? Slobodno zamľčovať nespravodlivosť, ktorú priateľovi, kolegovi spôsobili v mene veľkého, žiarivého národného cieľa? Možno v mene citlivosti voči utrpeniu celého národa byť necitlivý k utrpeniu jednotlivca (ktorý je náhodou tiež súčasťou tohto národa)? Kladiem túto otázku svojim záhrebským priateľom, ktorí teraz mlčia, ale súčasne Belehradu mlčanie zazlievajú. Koľko drobnej ľudskej zrady, koľkých drobných podlostí sa treba dopustiť, aby človek ostal, čistý pred svojím národom?«

Dni a dni sa o tomto liste hovorilo, ľudia si obtierali o ňu ústa: predstavenie je pre ňu dôležitejšie ako protest proti agresii voči Chorvátsku, je možno profesionálna herečka, ale nie je človek, ako len môže, je vojna. Zsvätenejší dávali k dobru, že jej matka je Židovka a manžel Srb – a to bol odrazu kľúč k celému jej prípadu, lebo nebyť jeho, nebolo by sa to všetko stalo, to on ju vlastne naviedol. A. bola vždy naším dievčatkom, miláčikom, priateľkou, milenkou. Iní tvrdili, mala by sa vrátiť do Záhrebu, nič sa jej tam predsa nestane, preháňa, patetizuje, je hysterická, či nie?

Najhlučnejšie sa ozývali jej kolegovia, akoby tým, že na ňu útočia, osvedčovali svoj správny politický postoj. Nehovorilo sa o jej obrane hereckého povolania či umenia, ktoré vojna zredukovala na propagandu. To nebolo dôležité, vlastne ani jej osoba nebola dôležitá, okrem faktu, že vyjadřila svoj mravný postoj, že zaujala odmietavé stanovisko a dožadovala sa práva môcť sa slobodne rozhodnúť, práva osobnej voľby. Slová A. totiž boli osobnou obžalobou tých, čo ju označili za Mefistu. Vmietla im do tváre, že akceptovaním vojny sa stali jej spolupáchateľmi, teda priamo ich obvinila. Nepochybovala, že mohli konať aj inak. Tvrdím, že sa mohli rozhodnúť aj pre

umenie, zmenila sa A. z obžalovanej na žalobkyňu. A preto s ňou museli zúčtovať čo dôsledkov. Tým, že hovorili o nej, ľudia hovorili o svojom vlastnom mravnom postoji, o svojich vlastných argumentoch pre vojnu. Akoby v tom istom okamihu tarcha svedomia celého mesta spočívala na jej pleciach.

»Lutujem, môj rebríček hodnôt je iný,« napísala, keď také veci už nebolo možné písať ani hovoriť, ani myslieť, lebo každý prejav čo prezrádzal, že ktosi je »iný« – či z hládska osobného, politického alebo umeleckého – bol vylúčený. »Bez ohľadu na kataklizmy našej doby pre mňa vždy budú jestvovať len jedinci a nebudem ľudí (bože, ako ich je málo!) generalizovať. Žiaľ, nikdy nedokážem nenávidieť Srbov a ani nepochopím, čo vlastne je nenávisť. Pravdepodobne až po okamih, kým sa láskyplné telefonické vyhrážky stanú napokon skutočnosťou, vždy podám anonymnému človeku z tej druhej strany, človeku, ktorý je rovnako zúfalý a stratený ako ja, rovnako smutný, bezbranný a vylakaný na smrť. Takí ľudia jestvujú aj v tomto meste, z ktorého píšem svoj list a kam ma priviedla láska, čosi, čo v tomto okamihu už len spomenúť je skoro neslušné, pretože všetko, čo neslúži bezprostredne veľkému cieľu, si zasluži iba pohrdanie a treba to udupať v špice. Nič nie je ospravedlnením. Čo už tu znamená láska, manželstvo, priateľstvo, čo už znamená divadelné predstavenie. Odmietam takéto pokrivenie seba samej a môjho života, neprijímam ho. Svoje posledné predstavenia v Belehrade som hrala pre zúfalcov, ktorí nie sú, Srbmi, ale ľuďmi, ľuďmi ako som ja, ľuďmi, ktorých odpudzujú odporné frašky na spôsob Grand Guignolu, kde padajú hlavy. Na týchto ľudí, tu i tam, sa obraciam aj teraz. Možno ma ktosi počuje.«

Bola zrejme už hlboká noc, keď si sadla a napísala tento list. Napísala ho jedným dychom, nemohla spať. Kropiace autá čistili ulicu, prúd vody a ľudské hlasy stúpali nahor k jej oblokom, ale potom opadli bez toho, aby celkom prenikli až k nej. Kúrenie v byte bolo už dávno odstavené. V. spal. Zaspal oblečený, krížom cez posteľ. Nemohla spať, ale ani zahnať horúčku, čo sa jej zmocňovala už po celé dni. Potom si sadla za kuchynský stôl a napísala svoj list. Prečítala ho po sebe. Ako testament. Premýšľala, kým oblokom nevošli ranné zore. »Prečo musí byť všetko také rovnaké, také nivalizované, až z toho ide strach, také jednotné, uniformované? Nebolo toho dost? Viem, že toto je doba uniforiem a všetky sú rovnaké, ale ja nie som vojak, nemôžem nim byť, nedokážem nim byť, nie je mojou povinnosťou byť nim. Bez ohľadu na to, či budeme žiť v jednom, v piatich alebo v päťdesiatich štátoch, nezabúdajme na ľudí, na každého jedného, bez ohľadu na to, na

